

---

# 100. YILINDA KÜLTÜR COĞRAFYAMIZDA İSTİKLAL MARŞI VE MEHMET AKİF ERSOY

---

## Editörler

Prof. Dr. Özcan Güngör

Prof. Dr. Selma Yel

Prof. Dr. Yakup Civelek

100. YILINDA KÜLTÜR COĞRAFYAMIZDA  
İSTİKLAL MARŞI VE MEHMET AKİF ERSOY

TBMM Başkanlığı İdari Teşkilatı Adına Yayımlayan  
Mehmet Ali KUMBUZOĞLU  
TBMM Genel Sekreteri

Yayın Koordinatörü  
Dr. Necati SUNGUR  
Basın, Yayın ve Halkla İlişkiler Başkanı

Editörler  
Prof. Dr. Özcan Güngör  
Prof. Dr. Selma Yel  
Prof. Dr. Yakup Civelek

Yayına Hazırlayanlar  
Arş. Gör. Mehmet Emin SARIKAYA  
Arş. Gör. Leman KASAP  
Arş. Gör. Mehmet CANDAN

Kapak Tasarımı  
Nursel SEÇGİN  
Gülcan ACARTÜRK

Sayfa Tasarımı  
Gökhan KOÇMAN

ISBN: 978-605-2089-73-6

Ankara - 2022

# **Manas Destanı ile Türk İstiklal Marşı Arasında Fikrî Benzerlikler**

## **The Epic “Manas” and National Anthem of Turkey (Ideological Similarities)**

**Dr. Kaliya Kulaliyeva**

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,

Bişkek/Kırgızistan

E-posta: kaliya.kulaliyeva@manas.edu.kg

### **Abstract**

The epic “Manas” is the anthem of Kyrgyz people of the period of ‘military democracy’. “Manas” is a spiritual wealth that conveys great national idea which was expressed in modern Kyrgyz and other Turkic anthems. In this article ideological and literary similarities shared in the epic “Manas” and the national anthem of Turkey and Northern Cyprus written by Mehmet Akif have been investigated. The epic “Manas” is of great importance because it encourages people and troops to live independent and free life; it heartens to protect the motherland inherited from ancestors, people and the flag; it motivates to preserve justice presented by Almighty, to fight against enemies and defend honour; it cheers people up to get together, achieve unity and calls humanity to live in peace. Therefore the anthem is considered to be the best sample of songs written about motherland and all the ideas mentioned above have been expressed in the national anthem of Turkey and Northern Cyprus. The article is aimed at studying the peculiarities of notions and ideas on independence, freedom, justice, motherland, people, flag, belief, conscience, honour, ancestors and next generation, heritage and safe step forward expressed artistically in the epic and the anthem. Ideological similarities are identified and proved with lines of the texts. As there are a lot of varieties of the epic “Manas”, versions by manaschy-improvisers



from the territory Naryn have been used to conduct the research. Versions by the representatives of Tyan-Shan (Naryn) manaschy-improviser' school S. Orozbekov and (Isykkul) manaschy-improviser' school S. Karalaev and compositional-thematic index of the epic "Manas" on the versions of these improvisers have been taken for analysis. While conducting the research such methods as analysis, synthesis, qualitative and quantitative analysis, contextual analysis have been used.

**Keywords:** *The Epic "Manas", National Anthem, Sovereignty, Independence, Motherland, Flag.*

## Giriş

Manas Destanı'nda sadece Kırgızların değil tüm Türk halklarının hat- ta destanda düşman olarak ismi geçen halkların bile siyaseti, sosyal hayatı, ekonomisi, dinî ve kültürleri farklı boyutlarda yansıtılır. Manas Destanı hak- kında birçok ülkede bilimsel araştırmaların yapılmasına rağmen söz konusu destanın dünya kültüründeki yeri ve önemi henüz net belirlenmemiştir. Bu çalışmamızda Kırgızların Manas Destanı ile Türkiye Cumhuriyeti'nin İstiklal Marşı'nın fikir ve konularındaki bazı benzerlikleri ele alacağız. Daha net açık- lamak gerekirse özgürlük ve bağımsızlık, atalardan kalan mirasın korunması, milleti ve vatanı korumak, devletin simgesi ve göstergesi olan bayrağın öne- mi ve Allah'ın emrettiği adalet uğuruna mücadele etmek için yapılan çağrı, barış ve huzur içinde birlikte yaşamak gibi konuların yansıtılması üzerinde durulacak. Manas Destanı'nın farklı senelerde yayımlanmış olan metinleri ve Mehmet Akif Ersoy tarafından yazılmış olan Türkiye Cumhuriyeti İstiklal Marşı'nın metni araştırmamızın temel malzemesini oluşturur. İstiklal Mar- şı'nın metni Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı tarafından 2003 yılında Ankara'da yayımlanmış olan "İstiklal Marşı ve Mehmet Akif Ersoy" adlı ki- taptan alınmıştır. Araştırma esnasında Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversite- sinin yayımladığı "Manas Destanı'nın Tematik Dizini I" kitabından aldığımız materyaller çalışmamıza kolaylık sağlamıştır. Farklı edebî türleri temsil eden bu iki eserin biri Manas Destanı, folklor alanının araştırma konusunu teş- kil etmişken Mehmet Akif Ersoy'un İstiklal Marşı bir edebî eserdir. Fakat söz konusu eserlerin farklı edebî türleri temsil etmeleri onların karşılaştırılarak incelenmesine engel değildir. Dolayısıyla eserlerin konu ve fikir bakımından karşılaştırılmalı analizi yapılırken karşılaştırmalı analiz, sentez, nicel ve nitel analiz, bağlamsal analiz yöntemleri kullanılmış olup Manas Destanı ile İstiklal Marşı'nın konu ve sanatsal paralellikleri üzerinde durulur ve benzerlikleri ile ortak yönleri ele alınır.

Manas Destanı gibi büyük bir kültürel mirası sadece derin bir tarihe sahip olup büyük tarihî olayları yaşayan halk yaratabilir. Kırgızların asırlarca devam eden tarihini içeren Manas Destanı'nın âdeta bir ansiklopedi niteliğinde oldu- ğu, farklı zamanlarda farklı bilim insanları tarafından vurgulanmıştır. 1995'te gerçekleştirilen "*Manas Destanı'nın 1000. Yıl Dönümü*" nün kutlanması, destan



üzerinde araştırma yapan ve farklı alanlarda çalışan bilim adamlarının önüne yeni hedef ve görevleri koymuş, destanın önemini tüm halka duyurmak için önemli bir rol oynamıştır. Tüm edebî eserlerde toplumun tarihi kültürü, halkın sosyal hayatı, felsefesi, gelecekle ilgili düşünce ve hayalleri yansıtılır. Bunların tümünü içeren Manas Destanı'nın âdeta bir ansiklopedi olma özelliği, onun diğer halkların edebî eserleri ile karşılaştırılarak araştırılmasına yol açar. Bu defa Manas Destanı'nda yansıtılan fikir ve konular, kardeş Türkiye Cumhuriyeti'nin İstiklal Marşı'nda ele alınan konularla karşılaştırılacaktır.

## 1. Manas Destanı

Manas Destanı'nın konusu, edebî ve sanatsal özelliği ile ilgili bilimsel araştırmaları içeren yayınlar, XIX yüzyılın ikinci yarısında başlamış olup günümüze kadar devam etmektedir. Sözlü olarak anlatılan Manas Destanı'nın bazı bölümlerinin kâğıda aktarılmasında, başka dillere çevrilerek araştırılmasında ve yayımlanmasında V. Radloff, Ç. Valihanov, İ. Abdrahmanov, B. Yunusaliyev, E. Polivanov, M. Avezov, S. Musayev, E. Abdıldayev, R. Kıdırbayeva gibi bilim adamları büyük emek sarf etmişlerdir. Destanla ilgili araştırmaları içerip “Киргизский героический эпос «Манас»” (Kırgızların Kahrahanlık Detsanı Manas) adıyla 1961'de Moskova'da yayımlanan kitap, destanın geniş ve derin araştırmayı gerektiren bir eser olduğunu binlerce okuyucuya ispatlamıştır. Bu kitapta yer alan bilimsel makaleler, Manas Destanı'nın bilimsel nitelikte araştırılması için büyük bir katkı sağlamışlardır. Ayrıca V. Jirmunski, M. Avezov, A. Petrosyan, S. Bogdanova gibi bilim adamlarının görüşleri çok önem kazanmıştır.

Manas Destanı'nın ortaya çıkmasıyla ilgili üç farklı görüş söz konusudur. Onların birincisine göre Manas Destanı Orhun-Yenisey döneminde, ikincisine göre Altay döneminde, üçüncüsüne göre de tahminen Çungarlar döneminde yani XV-XVIII yüzyıllarda yaşanan olaylardan dolayı ortaya çıkmıştır. (Manas 1958: 10) Tarihte Kırgızların Orta Asya'da yaşayan en eski halklardan olduğu bilinmektedir. Kırgızların tarihte kat ettiği uzun, zor ve inişli çıkışlı yollar, diğer tarihi kaynaklarda gösterildiği gibi Manas Destanı'ndan da görülmektedir.

Manas Destanı'nın tarihî kaynak olabileceğini öne süren bilim adamı A. N. Bernştam'ın "*Manas Destanı'nın içeriğinin oluşmasında tarih önemli rol oynamıştır*" (Bernştam 1968: 153) ifadesinin de gerçek payı büyüktür. V. Bartold, S. Abramzon ve L. Gumilev'un çalışmalarında da destanın tarihi özelliği ile ilgili geniş bilgiler verilmiştir. Söz konusu araştırmacılar, yukarıda bahsedildiği gibi destanın olay örgüsünde Kırgızların tarihte yaşadıkları önemli olayların yansıtıldığının altını çizerek destanın ortaya çıkış tarihini tespit etmeye çalışmışlardır. Kırgızistan Bilimler Akademisi Profesörü B. Yunusaliyev de bu konuda kendi görüşünü "*Destan tarih değerlidir, fakat Manas Destanı'nın Kırgız halkının tarihiyle yakından ilişkili olduğunu inkâr edemeyiz*" (Manas 1958: 6) diyerek ifade etmiştir. Manas Destanı üzerinde araştırma yapan ünlü bilim adamı Prof. Dr. Aynek Caynakova ise destanla ilgili görüşünü aşağıdaki gibi ifade eder: "*Destanda devlet ve devletçilik fikrinin yer aldığını görürüz. Bağımsızlık için mücadele konusu hem kahramanların kişiliği hem de çeşitli olay örgüsü aracılığıyla ifade edilir. Destanın en büyük özelliği de onun konusunun, içerdiği fikrin halk için çok değerli, ölümsüz ve ebedî güncel olmasıdır. Destanda öne sürülen millî ana fikir, birilerine baş eğmeden eşitlik ve refah içinde yaşamak, birlik ve beraberlik içinde vatani, milleti düşmanlardan koruyarak ebedî yaşamaktır. Bu fikir destanın değerini gösterir. Her ne kadar farklı varyantlarda söylene de destanın temel amacı, vatan ve milletin bağımsızlığı için ayakta duran, vatan bayrağını kutsal sayarak koruyan evlatlarının şöhretini gururla yaymaktır*" (Caynakova 2017: 12) Türkiye Cumhuriyeti'nin İstiklal Marşı da aynı fikri içerir. Manas Destanı, büyük savaşlarda kahraman oğullarını kaybeden Kırgızların akıllarında ebedî kalan faciası hakkında söylenen bir destandır. Manas Destanı'nın temel konusu, Kırgızların bağımsızlık, özgür hayat için verdikleri mücadeledir. Destanda devlet ve devletçilikle ilgili konuların işlendiğini görmek mümkündür. Bağımsızlık, özgürlük uğruna mücadele etmek için çağrı, baş kahramanın karakteri ve farklı olaylar aracılığıyla ifade edilmiştir. Aynı anda devletçiliğin nişanesi olan halk, toprak, bayrak, asker kavramlarının sanatsal bir biçimde ele alınması, Türkiye Cumhuriyeti'nin İstiklal Marşı'nın da temel konusunu ve içeriğini oluşturmaktadır.



## 2. Mehmet Akif Ersoy ve Onun Yazdığı İstiklal Marşı

Devletçilikten bahsedildiğinde öncelikle onun temel nişanesini teşkil eden simgeler söz konusudur. Devletçiliğin temel simgelerinden biri, onun millî marşıdır. Türkiye Cumhuriyeti'nin İstiklal Marşı'nı yazan Mehmet Akif Ersoy hakkında da zamanında: “*İstiklal Marşı şairi Mehmet Akif Türk edebiyatında bir ahlak ve fazilet timsali, bir dinî iman sanatkârı ve bir millî heyecan şairi sıfatiyle ebedileşmiştir...*” (Banarlı 1983 B: 1151) diye en doğru bir şekilde anlatılmıştır. Şair bu eseriyle kendisini ebedileştirmiştir. Bu eserin yazılmasına neden olan etkenlerle ilgili soruya aynı eserden aşağıdaki gibi cevap bulabiliriz: “*Kuvvetli bir dinî terbiye gören, İstanbulun Fatih semti gibi, o zamanın en millî ve muhafazakâr bir semtinde, temiz bir Türk-Osmanlı ailesinin çocuğu olarak yetişen Âkif'in, bu ilk muhitinden aldığı sağlam terbiye, şairin mektep hayatıyla bütünlenerek, ona bütün hayatınca yurdunun, müslümanlığın ve insanlığın iyiliği için çalışan bir büyük insan siması vardı.*” (Banarlı 1983 B: 1152)

İstiklal Marşı'nın şairi Mehmet Akif Ersoy, 20 Aralık 1873'te İstanbul'da dünyaya geldi. 1987 yılında Akif 4 yaşındayken Fatih'te Emir Buhari Mahalle Mektebine başlamıştır. O daha küçük yaşta babası ona Arapça öğretmeye başlamış, 1882 yılında ilköğretimini tamamlayarak Fatih Merkez Rüşdiyesine başlamış bu arada Fatih Camii'nde Esad Dede'nin İran edebiyatı derslerine de katılıyordu. 1888'te babası vefat etmiş, 1889 yılında da evlerinin yanmasından dolayı yazarın ailesi çok büyük sıkıntılara maruz kalmıştır. Bundan dolayı okuluna devam edemeyip sivil veteriner okulu olan Baytar Mektebine geçmiştir. Onun şiiere olan ilgisi bu okulda ortaya çıkmış ve eğitiminin son iki yılında şiiirlerini yazmaya başlamıştır. O dönemlerde yazdığı bir şiiirinde başarılarından geçirdikleri ağır günleri ve çok zorluk çeken annesi hakkında anlatır (Düzdağ 1996: 8). Veteriner Okulundan 1893 yılında mezun oldu. 28 Aralık 1893'te 'Hazine-i Fünûn' mecmuasında yedi beyitlik bir gazeli yayımlandı. Bu gazel, Akif'in hâlen, bilinen ilk matbu eseridir. 14 Mart 1895 tarihli mektep mecmuasında 'Kuran'a Hitap' başlıklı şiiiri yayımlandı. 1 Eylül 1898'de evlendi. Şair 1936'da vefat etmiştir.

Mehmet Akif'in hayatı ve edebî kişiliği hakkında birçok çalışma yapılmıştır. Onların arasında M. Ertuğrul Düzdağ'ın çalışmasında ünlü şairin öz-

geçmiş, doğduğundan vefatına kadarki hayatı detaylı bir şekilde anlatılır. Söz konusu çalışmada İstiklal Marşı'nın yazılması ile ilgili ilginç bilgileri de almak mümkündür. Çalışmada verilen bilgilere göre millî marşı yazmak için yarışma düzenlenip ilk ödülü kazanana 500 lira ödül belirlenir. Yarışmaya 700'den fazla eser katılır. Fakat onlardan hiçbiri beğeni kazanmamıştır. Sonuçta Mehmet Akif'e teklifte bulunurlar. Fakat Mehmet Akif para karşılığı şiir yazmayacağını söyler ve kazandığı takdirde bile düzenleyenler tarafından ödül verilmeyeceği sözü alınca İstiklal Marşı'nı yazar. İstiklal Marşı 1 Mart 1921'de Türkiye'nin Büyük Millet Meclisinde okunur, 12 Mart'ta ise resmî olarak kabul edilir (Düzdağ 1996: 107). Şairin hayatı ve eserleri üzerine araştırma yapan ve onun eserlerini derleyip yayımlayan Muzaffer Uyguner, Mehmet Akif'in edebiyata karşı tutumunu aşağıdaki gibi değerlendirir: *“Mehmet Akif, edebiyatı bir süs olarak kabul etmez. Ona göre, edebiyat, toplumsal sorunları öz olarak alan, insanlara doğru ve iyi yolu göstermeye yarayan bir sanattır. Âkif bu nedenle, yaşadığı bazı olaylarla öyküler düzenlediği gibi tarihten aldığı öykülerle de bu görüşüne uygun şiirler yazmıştır. Amacı, halkı aydınlatmak, doğru ile iyiyi anlatmak olduğundan, şiirlerinde çok yalın bir dil, kolayca anlaşılabilir bir öyküleme tekniği kullanmıştır”* (Uyguner 1993: 23). Edebiyat insan hayatında sadece bir güzellik veya süs değildir, insanlara doğru yolu gösteren bir ustalık ve yetenek olduğunun altını çizen büyük şair, eğitim alanında da çok çalışmıştır. Eserlerini yazarken de topluma anlaşılır bir dil kullanmaya çalıştığını İstiklal Marşı metninden de görmek mümkündür. Mehmet Akif Ersoy yazdığı İstiklal Marşı hakkında şöyle anlatır: *“Binbir fecayi karşısında bunalan ruhların ıstırapları içinde hâlâs dakikalarını beklediği bir zamanda yazılan o marş, o günlerin kıymetli bir hatırasıdır. O şiir bir daha yazılmaz. Onu kimse yazamaz. Onu ben de yazamam. Onu yazmak için o günleri yaşamak lazım. O şiir artık benim değildir. O, milletin malıdır. Benim millete karşı en kıymetli hediyem budur. Allah bir daha bu millete bir İstiklal Marşı yazdırmamasın!* (Çetin, 2003: 7) Şair halkına, vatanına olan sevgisini böylece anlatır. Bu sözlerde ve bu sözlerin sahibinin yazdığı İstiklal Marşı'nda da adeta Manas Destanı'nda olduğu gibi büyük bir tarihin, yani milletin hem büyük faciasının, hem de geleceğe doğru ışık açan gurur verici şanlı tarihinin bulunduğunu görüyoruz.



### 3. Manas Destanı ile İstiklal Marşı'nın Fikir Ortaklığı

Aşağıda verilen açıklama Manas Destanı'nın asırlarca yüklediği görevini tam anlamıyla ifade etmektedir. “*Destanlar, milletlerin, büyük işler yapmak için kendilerine güven duymalarında; türlü sosyal ve tarihi sebeplerle uzaklaştıkları milli benliklerine dönmelerinde; yeniden büyük millet olmak, hürriyet ve İstiklallerini korumak için davranıp kalkınmalarında da vazife görmüştür*” (Banarlı 1983: 5) İstiklal Marşı da aynı görevi üstlendiğinden onu Manas Destanı'yla karşılaştırarak kardeş Türk halklarının ortak değerleri üzerinde duracağız.

Genel olarak milli marşın açıklaması üzerinde duracak olursak aşağıdaki gibi açıklamaları görmek mümkündür: “... *ülkeler için manevi anlamı büyük olan, içeriğinde vatanseverlik, özgürlük ve kutsal değerlerin bulunduğu coşkulu marş türü.*” (<https://www.uludagsozluk.com/k/milli-mar%C5%9F/>);

“*Milli marş, Ulusal marş adıyla bilinen, özli dizleriyle bir ulusun, bağımsızlığını ve gücünü, yurt ve bayrak sevgisini, özgürlük, bağımsızlık ve çağdaşlık tutkusunu, yurtseverlik duygusunu yansıtan halk tarafından benimsenmiş ve kabul görmüş, bestelenmiş hâliyle genellikle ülkeler arası etkinliklerde seslendirilen sözlü marştır*” (<https://www.nedir.com/milli-mar%C5%9F/>);

“*Resmi vatanseverlik sembolüdür*” (www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s.17/tepebasili.pdf) (<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/28689>).

Manas Destanı ile İstiklal Marşı'nda ana fikrin vatan, millet, inanç ve ölüm konuları aracılığıyla ifade edildiğini görmek mümkündür. Ayrıca eserlerde bağımsızlığın simgesi olan bayrak kavramı önemli yer kapsamaktadır. Aşağıdaki tablolarda eserlerdeki ortak ana fikirler ve onları yansıtmak için işlenen konular metinlerden alınan örnekler eşliğinde verilmiştir. Manas Destanı'ndan örnekler Kırgızistan'ın Narın bölgesinin temsilcisi olan manasçı S. Orozbekov (SO) ve Isıkgöl ekolü temsilcisi olan S.Karalaev'in varyantları esas alınmıştır. Ayrıca İstiklal Marşı'nın metni ise Mehmet Çetin'in “İstiklal Marşı ve Mehmet Akif Ersoy” adlı kitabından alınmıştır (Çetin 2003: 78-79).

Aşağıdaki tablolarda birinci sütunda İstiklal Marşı'ndan, ikinci sütunda da Manas Destanı'ndan örnekler verilmiştir.

## 1. Vatan, Millet, Bağımsızlık

İstiklal Marşı	Manas Destanı
<p>Manas Destanı'nda da İstiklal Marşı'nda da özgürlük ve bağımsızlık için mücadele etmek, düşmanlara karşı savaşmak için çağrı yer alır.</p> <p>Sönmeden yurdumun üstünde tüten en son ocak.</p> <p>Kahraman ırkıma bir gül! Ne bu şiddet bu celâl!</p> <p>Kükremiş sel gibiyim, bendimi çiğner, aşarım. Yırtarım dağları, enginlere sığmam, taşarım. Arkadaş! Yurduma alçakları uğratma, sakın. Siper et gövdeni, dursun bu hayasızca akın.</p> <p>Bastığın yerleri 'toprak!' diyerek geçme, tanı: Düşün altında binlerce kefensiz yatanı. Sen şehit oğlusun, incitme, yazıktır, atanı: Verme, dünyaları alsan da, bu cennet vatanı.</p> <p>Kim bu cennet vatanın uğruna olmaz ki feda? Şuheda fişkıracak toprağı sıksan, şuheda! Canı, cananı, bütün varımı alsın da hüda, Etmesin tek vatanımdan beni dünyada cüda.</p> <p>Sana olmaz dökülen kanlarımız sonra helal... Hakkıdır, Hakk'a tapan, milletimin İstiklal!</p> <p>Ben ezelden beridir hür yaşadım, hür yaşarım. Hangi çılgın bana zincir vuracakmış? Şaşarım.</p>	<p>Atalar toprağından Ayrılan birçok Türklerim Atamızdan kalan Türkistan'a Sığarak girmişler Çok sayıda Kıtaylar Babama miras kalan toprakmış Naamıt deryası sınırmış Emanet olan canımı vereceğim Tüm alaş Türkler için Allah güç verirse Savaştan kaçmam Babamdan kalan mülk için Toynaklarım ezilse de Savaşta atımın döktüğü ter hakkına Canımı kurban ederim Birleşmiş Alaş halkım için Ölüme de giderim Babamdan kalan toprak için. (SO., IV: 252)</p> <p>Manas'ın sözü Canım kurban halkım için Tüm Naaman toprağı için (SO., III: 51)</p> <p>Manas'ın Alook'e cevabı Canını kurtarmak için yalvardın Halini görüyorum Sizin yeriniz Beyjin(Pekin) Çok kalabalık Kıtalık halksınız Kıtaylara Manas katılmadı (Fakat) Türkistan'a yerleşmeyi Ey Kıtaylar siz nasıl düşünürsünüz? Atalarımızın yaşadıkları yer Fark ettiysen cevabımız bu. (SO., IV: 465)</p>



Bayrak milletin özgürlük ve bağımsızlığının simgesidir. İstiklal Marşı'nda bayrak temel edebî unsur olarak tasvir edilir. Vatan üzerinde dalgalanmakta olan bayrak bağımsızlığın ifadesidir. Özgür bir milletin ve bir devletin mutlaka bayrağı olmalıdır. Bu fikir bahsettiğimiz eserlerin ana fikridir. İstiklal Marşı'nda vatan, millet gibi kavramlar “kahraman” epiteti yani sıfatıyla verilir. Aynı anda İstiklal Marşı'nda “milletimi küçük düşürme, milletimi özgürlük içinde yaşat” gibi dileklerle örtüşen fikirler yer almaktadır.

Manas Destanı'nda Kırgız ve Türk kavimlerinin özgürlüğü için savaşa gidilir, halk sele benzetilir ve onun büyük bir güce sahip olduğu anlatılır. Destanda Kırgızların düşmanlara karşı sel gibi yürüdüğünü ve yendiğini anlatan satırlarla karşılaşırız.

Yayına hazır hâldeki Dizinden (4. Kitap, 15-26. Sayfalar) örnek verelim:

**Vatan Görevi :** SO – [1995, III: 52, 53, 54, 205; 1997, IV: 244, 252, 289; 2006, V: 144, 282; VI: 330; 2014, VI-VII: 205]

**Vatandan Kovulmak, Vatansızlık, Gurbette Yaşamak:** SO – [1995, I: 206, 209, 210, 211, 212, 271, 287, 389; III: 66; 2006, V: 43; VI: 215, 357, 422; 2014, VI-VII: 186, 369, 408]

Burada Türkistan gibi yerin yok

Tüm Alaş gibi halkın yok

Yaramazlık yapamazsın

Kalmuklarla aynı hâlde

Atışacak hâlin yok. ( I: 206)

**Vatani Kurtarmak:** SO – [1995, III: 205, 252, 272-278, 278-280, 280-298, 378, 379, 380, 548; 1997, IV: 15-26, 253, 255, 264-331; 2006, V: 17- 283, 354-410, 413-483, 543-556; 2006, VI: 235, 505; 2014, VIII-IX: 24]

Manas isimli bir bela,

Soyu kara Kırgızlardan.

Çok az oldu geleli

Altay ile Yıldız'dan

Türkistan'ı azat edip,

Çok sayıda Kitayları

Hiçbirini bırakmadan

Uzaklara sürmü. (VI: 505)

## 2. Bayrak

İstiklal Marşı	Manas Destanı
<p>Korkma! sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak; Sönmeden yurdumun üstünde tüten en son ocak. O benim milletimin yıldızıdır, parlayacak; O benimdir, o benim milletimindir ancak.</p>	<p>Bayrak dibinde durmuşlar Bayrağımız sağlam duruyor diye Bayrağa güvenerek savaştılar Kafirler ile Müslümanlar. Çarpıştılar çok insan Cesur kahramanların Tüm vücudu kan oldu Gece gibi karanlık çöktü Tüm dünya harap oldu. (SO., IV: 154)</p>

İstiklal Marşı'nda bayrak kelimesinin epiteti olarak *al* kelimesi, metafor olarak da *ocak*, *yıldız* kelimeleri kullanılır. Şair “o bayrağın sahibi benim” diyerek vermek istediği fikri vurgular. Onun “*O benimdir, o benim milletimindir ancak*” ifadesi her vatandaş kendisini güçlü bir milletin parçası olarak hissetmeye teşvik ediyor.

Destanda ise bayrak birliğin, gücün, devletin simgesi olarak anlatılır. Hazırlanan ve basıma verilen “Manas Destanı'nın Tematik Dizininde” bayrak “Yurt, Vatan” başlığının “Devletçiliğin Simgeleri” adlı alt başlığı altında (4.kitapta) işlenmiştir.

Örneğin S. Orozbekov'un varyantında *bayrak* kelimesi kitabın aşağıda belirttiğimiz sayfalarında yer almıştır. Dizinde ayrıca bu kelimenin kullanım sıklığı da verilmiştir. Örnek: SO varyantı, VIII-IX kitabının 256. sayfasında (3) kez geçer. 256(3)

### Bayrak Kaldırmak:

SO – [1995, I: 158, 376; II: 120, 122, 133, 147, 172, 199, 272, 276, 279, 296, 315, 330, 343, 345; III: 61, 62, 64, 74, 111, 118, 124, 125, 130, 131, 159, 160, 174, 177, 186, 191, 207, 211, 224, 238, 244, 251, 258, 271, 273; 1997, IV: 107, 108, 137, 154, 178, 180, 181, 192, 197, 198, 228(2), 235, 239, 247, 250, 263, 264, 266, 274, 282, 283, 325(2), 326; 2006, V: 128, 135, 147, 167, 174, 317, 391, 395, 424, 491, 522, 523; 2006, VI: 219, 238, 245, 379, 390, 506, 531; 2014, VI-VII: 7, 11, 17, 39, 77, 82, 83, 101, 169, 179, 182, 188, 204, 216, 217, 228, 244, 269, 304, 305, 307, 308, 341, 401, 420, 461; VIII-IX: 48, 57, 63, 67, 77, 83, 87(3), 93, 100, 145, 180, 181, 182, 196, 216, 219, 226(5), 229, 239, 255, 256(3), 259, 270, 277, 284, 307, 446, 509, 532, 564, 588, 616, 617, 618, 643, 647, 653, 675]



### 3. İnanç

İstiklal Marşı	Manas Destanı
<p>Hakkıdır, Hakk'a tapan, milletimin İstiklal!</p> <p>Garbın afakını sarmışsa çelik zırhlı duvar, Benim iman dolu göğüsüm gibi serhaddim var. Ulusun, korkma! Nasıl böyle bir imanı boğar, 'Medeniyet!' dediğin tek dişi kalmış canavar?</p> <p>Doğacaktır sana va'dettiği günler hakk'ın... Kim bilir, belki yarın, belki yarından da yakın.</p> <p>Ruhumun senden, ilahi, şudur ancak emeli: Değmesin mabedimin göğsüne namahrem eli. Bu ezanlar-ki şahadetleri dinin temeli, Ebedi yurdumun üstünde benim inlemeli.</p> <p>O zaman vecd ile bin secde eder -varsa- taşım, Her cerihamdan, ilahi, boşanıp kanlı yaşım, Fışkırır ruh-i mücerred gibi yerden naşım; O zaman yükselerek arsa değer belki başım.</p>	<p>...Senin bir kalbin varsa, Hak dinini öğrenin dedi. Hak İslam dinine Zorlanmadan gel oğlum!" dedi. (I:184)</p> <p>Hatırlarsan akla gelir Hayali önüne çıkmaz Kendisi karşına çıkmaz Doksan dokuz adı var Bin yüz bir zatı var (SO., V: 26)</p> <p>Allah dediğin O'dur Onun dediğini yap – dedi. Onun emrinde hata yoktur, Ona kötü diyen yok olur. (SO., I: 277)</p> <p>Burut'tan doğacak o Manas Müslümanlık dininde Doğruyu söylüyorum Beyjin'e düşman içinde. (SK., 47)</p>

Askerleri ve halkı kahraman yapan, işgalci düşmanlarla savaşmaya ünleyen büyük bir güç, inançtır. İnancı tam olanlar değerlerini korumaya yeltenirler. Onlar güçlüdür ve adalet için mücadele ederler. Destanda din konusu araştırılması gereken en büyük konulardandır. Bu konu “Manas Destanı’nın Tematik Dizinini I” çalışmasının, 5.kitabındaki 366-449. sayfalarda yer almaktadır. Aşağıda buna uygun bir örnek şöyledir:

### 3. Allah’ın İsimleri ve Sıfatları (iç bölüm)

**Alda:** Aldaa-Allah’ın ilk adı (Kuranda Alla, Allah), İslam dininde kainatı yaratan ve yöneten, insanların hayatını alnına yazıp, tüm dünyayı kendine itaat ettiren yüce ve sınırsız bir güç olarak anlatılır.

**SO** – [1995, I: 88, 89, 102, 103, 109, 115, 112, 124, 169, 183, 185, 213, 215, 249, 259, 268, 273, 277, 282, 288, 308, 316, 324, 330(2), 331(2), 332, 33, 336, 356, 366, 373, 378; II: 42, 45, 57, 72, 83, 87(2), 89, 91, 116, 121, 127, 126, 139(2), 152, 155, 156, 158, 166(2), 167(2), 174(2), 184, 185, 188, 189, 191, 192, 193, 196, 199, 203, 205, 222(2), 230, 245, 247(2), 255, 256, 258, 268, 271, 280, 282, 283, 297, 301, 302, 304(2), 309, 312(4), 325, 326, 333, 335(2), 346, 347, 354, 356, 362, 375; III: 10(3), 11, 12, 17, 20, 28, 29, 31, 36, 38, 40(2), 41(2), 42, 43, 45, 46, 50, 51, 53(2), 54(2), 57, 63, 70, 82, 85, 88, 89, 90, 94, 141, 160, 161, 167, 189, 190, 191(3), 193, 199(2), 200(2), 202, 203, 204, 205, 207, 222, 224(2), 234, 238, 240, 257, 266, 268, 269, 279, 287(2), 288(3), 290(2) ; 1997, IV: 18, 19, 23, 24, 29(2), 35, 40, 44(2), 61, 62, 65, 69, 72, 73(2), 76, 92, 94, 95, 103, 104, 122, 132, 147, 149, 152(2), 153, 154, 164, 165(2), 168(2), 169(2), 170, 171(2), 172(2), 173, 176, 179, 192(2), 201, 203(2), 214, 219, 220, 221, 222, 241, 243(2), 244(2), 245(2), 246, 248, 252(2), 253, 254, 274, 276, 283(2), 286, 288, 313, 327(2); 2006, V: 26, 27, 28, 31(3), 34(4), 35, 36, 39, 40, 77, 84, 87, 93, 100(2), 101, 115, 124, 127, 128, 129(3), 131, 144(2), 160, 161, 166, 199, 202, 204, 206, 207, 211, 212, 216, 217, 218, 222, 223(3), 251(2), 259, 261(3), 262, 263(2), 264, 265, 268, 270, 272, 274(2), 275(2), 276, 277, 297, 298(2), 310,



314(2), 316, 317(2), 319, 320, 321, 341, 352, 353, 358, 359(2), 360, 361, 364(2), 365, 367, 372, 373, 382, 385, 396, 397, 407, 412(3), 417, 423, 425, 428, 433(2), 434(2), 438, 445, 446, 456, 467, 469, 471(3), 472, 474, 475, 480, 493, 494(2), 501, 502, 503, 506, 516, 519(2), 521; 2006, VI: 14, 15, 18(3), 19, 23(2), 25, 36, 50(2), 64, 69, 75, 85, 86, 87, 99, 111, 112, 113, 114, 115(2), 117, 118(3), 119(3), 121, 122, 123(3), 124, 126, 130, 132, 133(2), 137(4), 138, 139, 140, 141(2), 142(2), 144(2), 145(2), 149, 150, 154, 158(2), 159(2), 161, 162(2), 165, 166, 167(2), 174(4), 175, 183, 188(2), 189, 193, 198(2), 199(2), 200(2), 202, 203, 206, 207, 211, 212(2), 214(2), 215, 216, 222, 226(2), 227(2), 228(2), 229, 231(2), 232(2), 236(2), 237, 238, 239, 240(3), 241(4), 243, 244, 245(2), 248, 251(2), 255, 263, 265, 275, 277, 280, 283(4), 303, 305, 307(2), 312, 317, 321, 323, 330(2), 342, 358(3), 376, 379, 385, 392(3), 394, 397, 398, 400, 401, 403, 404, 409(2), 410, 412, 414(2), 416, 417, 420, 423, 424, 425, 426(4), 427, 431, 445, 446, 448, 464, 468, 474, 480, 486(2), 487(3), 496, 500, 516, 519, 520, 532, 543, 549, 550, 556, 558, 560, 564, 566, 568(2), 579, 580, 587, 591, 594, 601, 602, 603, 609, 612, 619; 2014, VI-VII: 5, 6, 9(3), 10, 16(2), 20(3), 21, 22(2), 25, 31, 34(2), 35, 44, 55, 56, 80, 91(3), 94(3), 95(2), 96, 97, 105, 109, 115, 116, 117, 118, 133, 138, 140, 147(3), 150, 152, 157, 160, 165, 171, 173, 179, 180(2), 182, 184, 189, 190, 192, 199(2), 200, 206, 211, 219, 220, 221, 222(4), 225, 226(2), 227(3), 229(3), 231, 271, 274, 277, 282, 294(2), 299, 311, 319, 322(2), 329, 333, 334(2), 335, 336(3), 337(2), 350, 352(2), 354(4), 355(2), 356, 357, 358, 359, 361, 362, 367, 371, 373, 379, 383, 384, 403, 410(2), 412, 413, 417, 418(2), 419, 420, 421(2), 423, 424(2), 428, 429, 432, 434, 444, 445(2), 448, 449, 462, 463; VIII-IX: 17, 25, 26, 28, 31, 35, 42, 50, 53, 66, 69(2), 120, 132, 135, 138, 164, 172, 175, 181, 186, 187(3), 188, 199, 201, 215, 223, 238, 239, 243, 258, 268, 269(4), 272, 273, 274(5), 278(2), 280, 281, 324, 337, 345(2), 351, 354, 355, 357, 361, 362, 375, 383, 390, 401, 405, 407, 408, 441, 444, 452, 454, 461, 463, 468, 488, 490, 491, 492(2), 494, 495, 499(3), 500(3), 501, 503(2), 509, 511, 520, 529(3), 537, 542(3), 544, 546, 564(2), 583, 585, 586, 589, 591, 594, 595, 596(2), 600, 619, 623, 624(2), 638, 641, 642, 645, 647, 652(2), 656(2), 661, 667, 671, 673, 677, 681, 693]

Bunun dışında Kuday (Huday, Hüda), Ak (Hak) isimleri ayrıca araştırılıp, Kutkaruuçu (Kurtarıcı), Baykooçu (Denetleyici), Tagdırdı anıktooçu (Kaderin müellifi) v.b. özellikleri ayrı ayrı gösterilmiştir.

#### 4. Ölüm

İstiklal Marşı	Manas Destanı
<p>Çatma, kurban olayım, çehreni ey nazlı hilal!</p> <p>Sana olmaz dökülen kanlarımız sonra helal...</p> <p>Bastiğın yerleri 'toprak!' diyerek geçme, tanı: Düşün altında binlerce kefensiz yatanı.</p> <p>Canı, cananı, bütün varımı alsın da hüda, Etmesin tek vatanımdan beni dünyada cüda.</p> <p>O zaman vecd ile bin secde eder -varsa- taşım, Her cerihamdan, ilahi, boşanıp kanlı yaşım, Fışkırır ruh-i mücerred gibi yerden naşım; O zaman yükselerek arsa değer belki başım.</p>	<p>Kahraman Manas Koşoy amcası geldiğin- de gözlerini bir kere açar ve sonra hemen dünyaya gözlerini kapatır.</p> <p>Akşam namazında Ahirete yol almış Kıyamete yüz verip Kahraman Manas göç etti Kırgızın cesur Manas'ı Kıyamet göçtü sonunda Kırgızlar değil sadece Herkesin gitti aklı Oğullar kaldı ağlayıp Malları kaldı yayılıp İhtiyarı genci de Ağladı kaldı hepsi de (SO., VIII-IX: 628)</p> <p>Çubak'ın Almanbet'e cevabı: Ecel gelirse görürüz, Bu nankörün elinden ölürüz. İkimiz öldükten sonra Ne olursa, olsun. Yılmadan ölen kahramanlar diye Sana şöhret kalsın, Arkadaşı Çubakmış diye Bir sevabı da bana kalsın! (SO., VIII-IX: 383)</p>



Savaş çok ağır bir savaş olur ve bu savaşta Almanbet, Çubak ve Sırgak gibi kahramanlar şehit olur. Vatanın özgürlüğü ve bağımsızlığı için savaşa giden kahramanlar özgürlük uğruna hayatlarını verirler. Halk onların kahramanlığını unutmaz ve onların şöhretini yayar, Allah da bundan razı olur. Bu fikrin de her iki eserde paralelliğini görmek mümkündür. Destanda ölüm, vatan uğruna hayatını verme konusu da ayrıca detaylı araştırmayı gerektiren konudur. Şimdilik sadece Dizin'den örnek vermekle sınırlanmak zorundayız. Bu konu “Manas Destanı'nın Tematik Dizini I” çalışmanın 6.kitabında yer almıştır. (496-513).

**Şehit olmak:** Manas Destanı'nda İslam dinî için savaşta hayatını kaybedenler için “*şeyit boldu*” (şehit oldu) ifadesi kullanılır. Müslümanların inancına göre şehit olanlar, başkaları gibi kabirde ve kıyamette sorguya çekilmeden doğrudan cennete giderler. Dolayısıyla şehit olanların cesedi yıkanmadan defnedilebilir. Şehit olma konusu ve şehit olanlar hakkında aşağıdaki sayfalarda anlatılır.

SO – [1995, I: 172; II: 166, 256; III: 41, 42, 61, 76, 144, 171, 180, 243, 293; 1997, IV: 111, 190, 201, 202, 242, 243, 244, 249, 293, 313; 2006, V: 310, 434, 444, 445, 503, 511; VI: 165, 237, 533; 2014, VI-VII: 212, 300; 2014, VIII-IX: 164, 585, 587, 596, 615, 619, 643, 654]

Savaş için canına kıy

Çabucak cevabını ver.

Bu dünyada şehit olursan

Allah'ın huzurunda

Yaptıklarını anlatırken zorlanmazsın. (SO. III: 41)

İstiklal Marşı'nda da vatan ve İslam'a iman için bütün şühedaya hitap edilmektedir.

Yukarıda bahsedilen fikir, konu ve kavramların hepsi İstiklal Marşı'nın son beş mısrasında görülür. Bundan dolayı bu mısralar ayrı bir tabloda ele alınmıştır.

İstiklal Marşı	Manas Destanı
<p>Dalgalan sen de şafaklar gibi ey şanlı hilâl! Olsun artık dökülen kanlarımın hepsi helâl. Ebediyen sana yok, ırkıma yok izmihlâl: Hakkıdır, hür yaşamış, bayrağımın hürriyet; Hakkıdır, Hak'ka tapan, milletimin İstiklal!</p>	<p>Ölmeden yaşarsan eğer Hangi muradıma ererim? Kırk aile Kırgız halkım için Canımı kurban ederim. Zulüm yapan Çinlilerle İyice savaşırim. Kapışan şu Kalmuktan Bu sene özgürlüğümü kazanırım. Eyvah. Amca üzülme Mızrak alır savaşırim, Alnıma yazdıysa ölürüm. (SK., 2017: 133)</p> <p>Ala doğanı kuş yapan, Halkı toplayıp ulus yapan, Doğan yakalayıp kuş yapan, Serserileri toplayıp millet yapan Koşoy Amcan büyük bir kahramandır. (SK., 2017: 171)</p> <p>Dağılan halkımın Tamamını toplarım Ayrılan akrabalarımın Hayattakilerini bulurum. Ölümü göze alırım, Çok uzaklara giden akrabalarımın Hepsini bir araya toplarım. (SK., 2017: 359)</p> <p>Eğer hepimiz ölürsek Bir çukurda yatalım. Eğer hayatta kalırsak, Bir tepede olalım. (SO., I: 215)</p>



İstiklal Marşı'nda 1. mısrasında bayrak, 2. mısrasında ölüm, inanç, 3. mısrasında bağımsızlık, 4. mısrasında bağımsızlık, bayrak, iman, 5. mısrasında inanç, vatan, millet ve bağımsızlık fikrini yansıtan ateşli, heyecan verici sözler yer almaktadır. Şairin bu etkili sözleri bugün 100. yıl dönümü nedeniyle kutlanmaktadır.

Manas Destanı'nda da aynı fikir, farklı olaylar, kahraman karakterleri, millî örf-adet ve oyunları anlatırken yansıtılır. İşte böyle bir içeriğe sahip olmasından dolayı Manas Destanı birçok tartışmaların konusu olup, zor dönemleri yaşamıştır. Destanın geleceğinin nasıl olacağını kimse bilemez. Günümüzde bize yüklenen önemli görevlerimiz vardır: O görevler; ata mirasımızı doğru algılamak ve anlamak atalarımızın nasihatlerini bayrak gibi taşımak, bağımsız devletimizin geleceği için çalışanlara destek olmaktır.

## Sonuç

İstiklal Marşı ile Manas Destanı'nın ana fikirlerindeki benzerlikler yukarıda örnek olarak gösterilen metinlerde vatan, millet, bağımsızlık, özgürlük ve devletin simgesi olan bayrak, inanç ve vatan uğrunda hayatını adama ve ölüm/şehitlik gibi temalar aracılığıyla yansıtıldığını görürüz. Devasa bir destan ile 10 kıtadan oluşan bir şiirin karşılaştırılarak incelenmesi konusunda tereddüde düşenler de olabilir. Fakat İstiklal Marşı'nda Türk milletinin bağımsızlık için verdiği mücadelenin, destanlara ve binlerce şiirlere dönüşmüş hem üzüntü verici hem de şanlı yüce tarihinin bulunduğu, kabul edilmesi gereken bir gerçektir. İşte bu gerçek, bir asır boyunca Mehmet Akif Ersoy'un İstiklal Marşı'nda yankılanarak Türk halkının kahramanlığı ile inancını, sınırsız vatanseverliğini dünyaya duyurmaktadır. Manas Destanı ise zamanında Kırgızlar için bir güç kaynağı olarak adeta bağımsızlık ve adalet anlayışını yansıtan marş işlevi görmüştür. Bugünkü Kırgız millî marşında da Manas Destanı'nda anlatılan (vatan, millet, özgürlük) konularının yansıtılması halkın büyük takdirini kazanmıştır. Sonuç olarak Manas Destanı ile Türkiye Cumhuriyeti'nin ve KKTC'nin millî marşı olarak kabul edilen İstiklal Marşı'nda vatan, millet, devletin bağımsızlığı için mücadele ve bu mücadelede şehit olan askerlerin kahramanlığı, Allah'ın huzurundaki görev, iman ve namus, bayrağa (vatan, millet, devlet ve bağımsızlığın simgesi) olan sevgi gibi konularda fikir, düşünce paralelliği tespit edilmiştir. Bundan sonra da bu alanda geniş çapta araştırmalar yapılmalıdır. Biz bu çalışmamızda Manas Destanı'ndaki yukarıda bahsedilen konuların anlatıldığı sadece bazı bölümlerine ait olan örneklere değinebildik. İstiklal Marşı'nda yansıtılan ve Manas Destanı'nda bulunan tüm konuların karşılaştırılarak incelenmesi sonucunda ilginç tespitlerin ortaya çıkacağından ve bunun da gelecekte ele alınacağından eminiz.



## Kısaltmalar

SO – Sagımbay Orozbekov

SK – Sayakbay Karalayev

## Kaynaklar

- BANARLI, Nihad Sami (1983) Resimli TÜRK Edebiyatı tarihî II. Millî Egitim Basımevi. İstanbul.
- ÇETİN, Mehmet (2003) İstiklal Marşı ve Mehmet Akif Ersoy. T.C. Kültür Bakanlığı. Ankara.
- DÜZDAĞ, M.Ertuğrul (1996) Mehmet Akif Ersoy. T.C. Kültür Bakanlığı. Ankara.
- Mehmet Akif Ersoy. Yaşamı, Sanatı, Yapıtları. (1991) Derleyen: Muzaffer Uyguner. Bilgi Yayınevi. İstanbul.
- БЕРНШТАМ., А.Н. (1968) Эпоха возникновения киргизского эпоса «Манас» // «Манас»-героический эпос киргизского народа. Фрунзе: Илим.Киргизский героический эпос «Манас» (1961) Москва: Изд. АН СССР.
- МАНАС. Бириктирилген вариант. (1958): 1-к.,Ф.: Кыргызмамбас.
- МАНАС: С. Каралаевдин варианты б-ча (2017) Түз.: А. Жайнакова, А. Акматалиев; Сөздүктү даярдаган А. Мамытов. Сүрөттөрү Т. Герцендики. – Б.: «Турар», – 1008 б.
- МАНАС: Кыргыз элинин баатырдык эпосу (1995) 1-кит. С. Орозбаковдун варианты боюнча. КР УИАнын Адабият жана искусство институту. – Б.: Кыргызстан, – 568 б.
- МАНАС: Кыргыз элинин баатырдык эпосу (1995) 2-кит. С. Орозбаковдун варианты боюнча. КР УИАнын Адабият жана искусство институту. – Б.: Кыргызстан, – 800 б.
- МАНАС: Кыргыз элинин баатырдык эпосу (1995) 3-кит. С. Орозбаковдун варианты боюнча. КР УИАнын Адабият жана искусство институту. – Б.: Кыргызстан, – 672 б.
- МАНАС: Кыргыз элинин баатырдык эпосу (1997) С. Орозбаковдун айтуусу боюнча IV том. – Б.: Шам, – 612 б.
- МАНАС: Кыргыз элинин баатырдык эпосу (2006) 5-кит. С. Орозбаковдун варианты боюнча / КР УИАнын Манастаануу жана көркөм маданияттын улуттук борбору. – Б.: Шам, – 756 б.
- МАНАС: Кыргыз элинин баатырдык эпосу (2006) 6-китеп: С. Орозбаковдун варианты б-ча. Кыргыз Республикасынын улуттук илимдер академиясынын Манастаануу ж-а көркөм маданияттын улуттук борбору. – Б.: «Шам», – 768 б.
- МАНАС: Кыргыз элинин баатырдык эпосу. (2014) 6-китептин уландысы жана 7-кит.: С. Орозбаковдун улунун айтуусу боюнча академиялык бас. / Даярдаган С. Мусаев. – Б.: Турар, – 792 б.
- МАНАС: Кыргыз элинин баатырдык эпосу. (2014) 8- жана 9-кит.: С. Орозбаковдун улунун айтуусу боюнча академиялык бас. / Түзгөн жана даярдаган С. Мусаев. – Б.: Турар, – 800 б.

## E-Kaynaklar

Avrupa Birliği Ülkelerinin Ulusal Marşlarının Sosyo-Kültürel ve Müzikâl Açından İncelenmesi <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/28689> Erişim Tarihi; 28.08.2021